

Araştırmacı Mustafa MADEN

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kastamonu University,
Institute of Social Sciences.
Kastamonu, TÜRKİYE
mustafamaden37@gmail.com.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7896-4756>
<https://ror.org/015scty35>

Kur'ân'da Geçen er-Rahmân İsmine Yönelik İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar

Allegations against the Name of al-Rahmân in the Qur'ân and Answers to
These Allegations

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Kitap İncelemesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 26 Mart 2024 / 26 March 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Mayıs 2024 / 9 May 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2024 / 30 June 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf | Citation

Maden, Mustafa. "Kur'ân'da Geçen er-Rahmân İsmine Yönelik İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 6 (Haziran 2024), 18-36.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa MADEN).

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.
Yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olmaya başladığı ilk dönemden itibaren er-Rahmân ismine yönelik birtakım iddialar ortaya atılmıştır. Rahmân isminin kökeninin yabancı asla dayandığı, Cahiliyye döneminde bu isimden söz edilmediği, sadece belli bir döneme ait olduğu, özel isim olarak kullanıldığı, yaratılmışlarla ilgili zikredilmediği, bu ismin hep yalnız başına anıldığı, sadece Ehl-i kitapla ilgili konularda yer aldığı, bazı Yahûdî-Hristiyan kavramlarının ve uhrevî konuların bu isimle zikredildiği gibi konular bu iddialardan bazılarıdır. Bütün bunlardan hareket edilerek de Kur'ân'ın ilâhî bir kitap olmadığı ve beşer eliyle yazıldığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma özellikle Mekke döneminde yaşayan müşriklerin ve Kur'ân hakkında araştırma yapan bazı müsteşriklerin er-Rahmân ismi etrafında şekillendirdikleri iddialarını tespit etmeye ve bu iddiaları cevaplandırmaya yöneliktir. Araştırmada öncelikle rahmân isminin etimolojik yapısı incelenmiş, müfessirlerin bu isme verdiği anlamlar tespit edilmiş, rahmân isminin geçtiği Kur'ân âyetlerinde bu vasfın anlam derinliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise rahmân ismi ve bu ismin geçtiği âyetlerle ilgili iddialar, Kur'ân bütünlüğü içerisinde tefsir ilminin veri ve metotlarına dayanarak, ayrıca bu konuyla ilgilenmiş zevâtın eserlerine müracaat ederek cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Rahmân, el-Esmâü'l-Hüsna, Oryantalist.

Allegations Against The Name Of Al-Rahmân In The Qur'ân And Answers To These Allegations

Abstract

Since the beginning of the revelation of the Holy Qur'an a number of allegations regarding the name al-Rahmân have been made. Some of these allegations are asserting the fact that the name al-Rahmân has a foreign origin, that it was not mentioned in the Jahiliyyah period, that it belongs only to a certain period, that it is used as a proper name, that it is not mentioned in relation to the creatures, that it is always mentioned alone, that it is only mentioned in matters related to the Ahl al-Bayt, that some Judeo-Christian concepts and otherworldly matters are mentioned with this It is better to shorten this sentence. Based on all these, it has been tried to prove that the Qur'ân is not a divine book and that it was written by humans. This study aims to identify and respond to the allegations of the polytheists living in the Meccan period and some scholars who conducted research on the Qur'ân around the name al-Rahmân. First of all, the etymological structure of the name al-Rahmân was examined, the meanings given to this name by the commentators were determined, and the depth of meaning of this attribute was tried to be revealed in the Qur'ânic verses in which the name al-Rahmân is mentioned. Afterwards, the allegations about the name rahmân and the verses in which this name exists were tried to be answered within the integrity of the Qur'ân, by revealing the data and methods of the science of tafsîr, and by referring to the works of the scholars who were interested in this subject.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Rahmân, al-Asma al-Husna, Orientalist.

Giriş

el-Esmâü'l-hüsna, beşeriyete Allah Teâlâ'yı birinci derecede tanıtmakta ve O'nu anlamada önem arz etmektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren akâid ve kelâm ilmi başta olmak üzere bu konuda birçok eser yazılmıştır. Tefsir ilmi alanında da bu ilâhî isimlerin tek tek ele alınıp Kur'ân bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi, muhteviyatı tespit edilip âyet ve sûrelerin indiriliş sırası göz önünde bulundurularak izah edilmesi gerekmektedir. Çalışmamız yukarıda sayılan ilim dallarından da istifade edilerek bu yönde bir adım atma gayesiyle hazırlanmıştır.

Hız. Peygamberin risâletinin ilk ve en önemli konusunu Allah'a iman oluşturur. Dolayısıyla Kur'ân'ın ilk hedefi Allah'ın varlığını ve birliğini, beşer ve âlemlerle olan münasebetinin boyutlarını izah ve ispat etmek olmuştur. Bu yönüyle Kur'ân, hem nüzûl sırasıyla ilk inen âyetlerinde¹ hem de tertîp itibarıyla ilk okunan sûresinde² Allah'ın zâtını ve sıfatlarını anlatmakla işe başlar.

¹ Bk. el-Alâk 96/1-5.

² Bk. el-Fâtiha 1/1-5.

Kur'ân'ın hemen hemen her sûresinde bu konu ile karşılaşıldığını söylemek mümkündür. Binaenaleyh esmâ-i hüsnâ mevzusu, Allah'ın âlem ve insan ile ilişkisine ışık tutması, netice olarak da Cenâb-ı Hakk'ı, insanlara belirli ölçüde tanıtması bakımından önem arz etmektedir.

Kur'ân'da en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu³, O'na bu isimlerle dua, niyaz ve ibadet edilmesi⁴ ve bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi gerektiği⁵ belirtilmiştir. Resulullâh da "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; bunları ezberleyip benimseyenler cennete girer."⁶ mealindeki müjdeli haberiyle dikkatlerimizi bu hususa çekmiştir.

Araştırmamıza Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde iki kez⁷ olmak üzere elli yedi defa geçen⁸ rahmân ismiyle ilgili dilsel açıklamalar yapılarak başlanacak, sonrasında ise bu isme yönelik iddialara cevaplar bulunmaya çalışılacaktır.

er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı

Arapçada "رَحِمَ" fiili rikkat, acıma, şefkat gösterme, incelik, yumuşaklık, sevgi beslemek anlamlarına gelir. Buna göre "رَحِمْتُهُ وَتَرَحَّمْتُ عَلَيْهِ" 'Ona rahmet ettim, acıdım, şefkatimi gösterdim ve ona Allah da rahmet etsin dedim'" demektir. "تَرَحَّمِ الْقَوْمَ" cümlesi ise "İnsanlar birbirine acıdı, şefkat ve sevgi gösterdi" anlamına gelir.⁹ "مرحمة" mastarı da aynı manada kullanılır. Kelimenin diğer mastarları, "رُحْمًا", "رُحْمًا", "رَحْمَةً" olup muzarisi "يُرْحِمُ" meçhulü "يُرْحِمُ" şeklindedir.¹⁰ er-Rahmân "الرَّحْمَنُ" ismi de "فعلان" vezninde "رحمة" kökünden türetilmiş bir sıfattır.¹¹ Bu vezin Arapçada fiilin fazlalığını ve sürekliliğini ifade eder. Rahman ile aynı kökten gelen ve "çok merhametli" anlamında Allah'ı niteleyen bir diğer isim er-Rahîm'dir. "الرحيم" sözcüğünün vezni olan "فعليل" ise fiilin sübûtuna delâlet eder.¹² Arapça'da bu tür kullanımlara sıkça rastlanır.¹³ Ayrıca rahîm sıfatı ism-i fail ve ism-i mef'ûl manasında da kullanılır.¹⁴ Arapça'da bu şekilde kullanılan

³ Bk. el-A'râf 7/180.

⁴ Bk. el-İsrâ 17/110.

⁵ Bk. el-Haşr 59/22-24.

⁶ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr bin Nâsır en-Nâsır, (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Tevhid", 12 (No.7392).

⁷ Bk. el-Furkân 25/60.

⁸ Bk. el-Fâtîha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; er-R'ad 13/30; el-İsrâ 17/110; Meryem 19/18, 26, 44-45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87-88, 91-93, 96, Tâhâ 20/5, 90, 108-109, el-Enbiyâ 21/26, 36, 42, 112, el-Furkân 25/26, 59-60, 63; eş-Şu'arâ 26/5; en-Neml 27/30; Yâsîn 36/11, 15, 23, 52; Fussilet 41/2; ez-Zuhruf 43/17, 19-20, 33, 36, 45, 81; Kâf 50/33; er-Rahmân 55/1; el-Haşr 59/22; el-Mülk 67/3, 19-20, 29; en-Nebe' 78/37, 38.

⁹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), "rhm", 12/230.

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avz Mer'ab, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), "rhm", 5/33; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tâcû'l-luğa*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), "rhm", 5/1929; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, (Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, Dâru'ş Şâmiye, 1412), "rhm"347; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "rhm", 12/230.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 1/126, 130; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-messânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), *Rûhu'l-me'ânî*, 1/64.

¹² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/64.

¹³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, "rhm", 5/33; el-Cevherî, *es-Sihah*, "rhm", 5/1929; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rhm", 347; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/64.

¹⁴ Cevherî, *es-Sihah*, "rhm", 5/1929.

başka kelimeler de vardır.¹⁵ Yine bu isim Kur'an'da gafûr, azîz, raûf, tevvâb, berr, vedûd ve rab isimleriyle birlikte zikredilir.¹⁶

Rahmân kelimesinin türememiş ve sadece Allah'a ait bir isim olduğunu söyleyenler de olmuştur. Onlara göre şâyet *rahmân*, rahmetten türemiş olsaydı, "الله رحيم بعباده" 'Allah kullarına rahîmdir'" denildiği gibi, "الله رحمن بعباده" 'Allah kullarına rahmândır'" da denilirdi. Fakat böyle bir kullanım yoktur.¹⁷ Yine *rahmân*, rahmetten türemiş olsaydı, bu kelimeyi ve türevlerini bilen Araplar, "Onlara: 'Rahmân'a secde edin' denildiği zaman: 'Rahmân da neymiş!...' ¹⁸ âyetinde belirtildiği gibi *er-Rahmân*'ı inkâra kalkışmazlardı. Ancak *rahmân* isminin rahmetten türemediğini savunanların haberlerini eserlerinde nakledenler, müfessirlerin çoğunluğunun *rahmân* kelimesinin de *rahim* gibi rahmetten türediğini ve kendilerinin de bu görüşü kabul ettiklerini beyan ederler.¹⁹

er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Biçimsel Farkları

"Rahmân" ismini müfessirler genelde "rahîm" ismiyle beraber incelemişler ve aralarındaki anlam farkını bulmaya çalışmışlardır. Bu iki isim Kur'an'da yüz on dört defa tekrarlanan besmelede Allah lafzıyla birlikte zikredilir. O'nun zâtına nisbet edildiği için de her iki ismin aynı anda Allah'tan başkasına nisbet edilmediği görülür.²⁰ Hal böyle olunca bu isimlerin anlamlarının aynı olup olmadığı konusu tartışılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu iki vasfın manalarının aynı olmadığını söyleyenler aşağıdaki biçimsel farkları ortaya koymuşlardır.

1. *er-Rahmân* ismi hem Arapçada hem de Kur'an'da sıfat-ı gâlibe (üstün sıfat) olarak, Allah'a has bir isim olup O'ndan başkası için kullanılmamış ve bu konuda âlimler arasında ittifak oluşmuştur.²¹ Yalancı peygamber Müseylime'ye (öl. 12/633) eliflâmsız olarak "لازلت رحمانا" "Sen rahmân olmaya devam ediyorsun." şeklinde bir şiir yazılsa da bu şiirde *rahmân* isminin eliflâmsız kullanılması dolayısıyla dil açısından hata edildiği belirtilmiştir.²² Çünkü *rahmân* kelimesinin başına lam-ı tarif getirildiğinde bu ismin "er-Rahmân" şeklinde sadece Allah hakkında kullanıldığı

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "rhm", 12/231.

¹⁶ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî (1882-1968), *el-Mu'cemu'l müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*, (b.y.: Dâru'l-Fiker, 1994), "rhm", 390-392.

¹⁷ Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdi el Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrî, (b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 3/29; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/427; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sifât*, thk. Abdullah b. Muhammed Hâşidî (Cidde: el-Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993), 1/134.

¹⁸ *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), el-Furkân 25/60.

¹⁹ Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sifât*, 1/134; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim el-'Itfiyyîş, (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/104-106.

²⁰ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 01 Mart 2024).

²¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/126-134; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 1/16; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rhm", 347; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberîstânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 1/202; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/106; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/31.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/32.

ifade edilmiştir.²³ Fakat *rahîm* ismi bir âyette Hz. Peygamber’i tavsif etmektedir.²⁴ Bu sebeple onun Allah dışında başka varlıklar için kullanılması caizdir.

2. *er-Rahmân*’ın sıfat olarak geldiği yerler isim olarak geldiği yerlere kıyasla oldukça azdır.²⁵ Buna karşılık *rahîm* ismi mevsufsuz hiç kullanılmamış; iki âyette Allah’ın el-Azîz ismini²⁶ diğer yerlerde ise Allah ismini tavsif ederek gelmiştir.²⁷

3. *er-Rahmân* her zaman lâm-ı târifle kullanılmış, *rahîm*, çoğu defa lâm-ı târifsiz kullanılmıştır.²⁸

4. *er-Rahmân* kelimesi cer harfleriyle beraber kullanılmadığından ve değişiklik kabul eden bir fiil özelliği taşımadığından ilâhî isimle sıfat arasında bir konuma yerleşmiştir.²⁹ Meselâ hiçbir yerde “رحمن بكذا” “Buna rahmândır” gibi bir ifade bulunmaz.³⁰ *Rahîm* kelimesi ise harf-i cer ile müteaddî olduğunda rahmete konu olan her şeye taalluk edebilir.³¹

er-Rahmân ve er-Rahîm Vasıflarının Anlam Açısından Farkları

Rahmân ve *rahîm* isimlerinin, vezinlerindeki farklılığa rağmen “nedmân ve nedîm” kelimelerinde olduğu gibi her iki ismin aynı manaya geldiğini savunanlar vardır.³² Ancak müfessirlerin çoğunluğu bu iki isim arasında bir anlam farkının olduğu görüşündedir. Taberî (öl. 310/923) bu vasıflar arasında anlam farkı olmadığını iddia edenleri eleştirerek onların bilgilerinin yetersiz ve konuyla ilgili nakledilen rivâyetlerden habersiz kimseler olduğunu söyler.³³ İbn Abbâs (öl. 68/687-88) da “*Rahmân ve rahîm Allah’ın sevgisini ve rahmetini beyan eden iki ismi olup biri diğerinden daha ince ve hoş (rakîk) vasıflardır.*” der.³⁴ Hattâbî (öl. 388/998) ise rikkatin Allah hakkında söylenemeyeceğini daha rakîk anlamına gelen “erakku” yerine iyilik ve nezaket anlamındaki “rıfk” ın ism-i tafdüli olan “erfaku” kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağını söyler.³⁵

²³ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, ts.), 1/30.

²⁴ et-Tevbe 9/128.

²⁵ el-Fâtiha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; en-Neml 27/30; en-Nebe’ 78/37; el-Haşr 59/22.

²⁶ Yâsîn 36/5, eş-Şu’arâ 26/217.

²⁷ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *Mu’cemu’l-müfehres*, “rhm”, 390–392.

²⁸ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *Mu’cemu’l-müfehres*, “rhm”, 390–392.

²⁹ Topaloğlu, “Rahmân”.

³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/31.

³¹ el-İsrâ 17/66; el-Ahzâb, 33/43.

³² Ebû Ubeyde Mamer b. Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Mehmed Fuad Sezgin, (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1381), 1/21.

³³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/132.

³⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me’ânî kelimâti’n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1412/1992), 1/58; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Mekketü’l-Mükerreme: Câmi’atü Ümmi’l-Kurâ, 1409), 1/53; Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, (b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 1/125.

³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1/125.

Rahmân vasfının, *rahîm* vasfından daha çok mübalağa ifade ettiği genel olarak kabul görmüştür. Bu durumu harflerdeki ziyadeliliğin manadaki ziyadeliğe delâlet ettiği şeklinde açıklayanlar vardır.³⁶

Ayrıca Kur'ân'da Allah Teâlâ zatını, bir arada zikrettiği bu iki vasıfla andığına göre,³⁷ aralarında bir farkın olması gerekir. Bu iki isme yüklenen farklı anlamlardan bazıları şunlardır:

1. *er-Rahmân* Allah'ın bütün mahlûkata olan rahmeti, *rahîm* sadece mü'minlere olan rahmetidir.³⁸
2. Allah, dünya ve ahirette bütün mahlûkatın *rahmânı*, dünya ve ahirette sadece mü'minlerin *rahîmidir*.³⁹
3. Allah dünya ve ahiretin *rahmânı*, ahiretin *rahîmidir*.⁴⁰
4. Allah dünya ve ahiretin *rahmânı*, dünyanın *rahîmidir*.⁴¹
5. *er-Rahmân vasfı*, rahmeti ile her şeyi ihata eden, *rahîm* vasfı rahmeti çok fazla olan demektir.⁴²
6. *er-Rahmân*, rahmet-i sâbika ile; *rahîm*, rahmet-i lâhika ile ilgilidir.⁴³
7. *er-Rahmân*, Allah'ın zâtî ismi, *rahîm* ise fiilî isimdir.⁴⁴ Her iki ismin manaları konusunda tespit edilen bu farklı ifadeler müfessirlerin bu konuda ittifak etmediklerini gösterir. Bir kelimenin anlamı hususunda bu kadar değişik görüşün ortaya çıkmasının nedeni olarak kelimelerin anlamlarının ilk oluşumuyla beraber sonradan kazandıkları istilâhî kullanımlarının da etkisinin olduğu söylenebilir.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/126; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsna*, thk. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk, (b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, ts.), 59; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî, (b.y.: Külliyyetü'l-Âdâb, 1420/1999), 1/51; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrût: Dâru'l-Kütüb'i'l-İlmiyye, 1407), 1/6, 3/196; Nâsirüddîn Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Ârabî, 1418), 1/27.

³⁷ el-Fâtiha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; en-Neml 27/30; el-Haşr 59/22; en-Nebe' 78/37.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/130; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Beyrût: Dâru'l-Fiker, ts.), 1/24. Rahmân ismine bu manayı verenlerin delil olarak gösterdikleri âyetler için bk. el-Bakara 2/143; en-Nahl 16/7; el-İsrâ 17/66; Tâhâ 20/5; el-Ahzâb 33/43. Fakat Rahmân isminin bütün mahlûkata ait olduğu yönündeki anlamını, bu konuyla ilgili delil getirilen âyetlerden çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir. Bk. Kadir Polater, *Kur'ân'da Rahmet Kavramı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 61. Aynı şekilde rahîm isminin de Allah'ın sadece mü'minlere olan merhametini ifade ettiği söylenemez. Ancak Kur'ân'da çoğunlukla Allah'ın mü'minlere olan rahmeti bildirilirken bu ismin zikredildiği söylenebilir. Bk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *Mu'cemu'l müfehres*, "rhm", 390–392.

³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/128, 23/302; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, 1/126; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 1/24.

⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/127; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr el-câmi beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, (Dımaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 1/22.

⁴¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/8; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/27.

⁴² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rhm", 347.

⁴³ Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) Allah'ın (cc) rahmet-i sâbika ve rahmet-i lâhika biçiminde iki rahmeti olduğunu söyler. Ona göre rahmet-i sâbika, Allah Teâlâ'nın bütün varlıkları yokluk âleminde varlık âlemine çıkararak yaratmasıdır. Rahmet-i lâhika ise, yarattığı bu mahlûkata rızık, anlayış, kavrayış vb. lutfetmesidir. Bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/336.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/16.

Allah Teâlâ'nın bu iki isminin tecellilerinin dünyada ve âhirette geçerli olduğunu, imanı ve mü'minleri⁴⁵ küfür ve kâfirleri⁴⁶ kıyâmet ve âhireti anlatan âyetlerden⁴⁷ çıkarmak mümkündür. Ayrıca Allah'ın isimlerini ve vasıflarını zaman açısından tahdid etmek imkân dâhilinde değildir. Fakat bu isim ve sıfatların tecellilerinin bariz tesirleri bakımından bir hususiliği olduğu söylenebilir.⁴⁸

er-Rahmân Vasfıyla İlgili İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar

Bazı müşrikler ve müsteşrikler, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in *rahmân* ismini kullanım yönlerini ele alarak hem Kur'ân'ın hem de tebliğ sürecinde Hz. Peygamber'in aleyhine birtakım iddialar ortaya atmışlardır. *er-Rahmân* ismiyle ilgili bu iddialarını dokuz ana başlık altında inceleyebiliriz.

Kökeninin Yabancı Asla Dayandığı İddiası

er-Rahmân kelimesinin Arapça asıllı olmadığı konusundaki iddialar öteden beri varolagelmıştır. Resulullâh döneminde Allah Teâlâ'nın *rahîm* sıfatı ile vasıflandırılması konusunda herhangi bir tartışma olmamasına rağmen *rahmân* sıfatı ile vasıflandırılmasıyla ilgili özellikle Mekke döneminden başlayarak gelişen çeşitli itirazlar ortaya çıkmıştır.

Erken dönemden itibaren yazılan eserlerde bu ismin Arapça asıllı olmadığına dair haberlerin⁴⁹ aktarılması bazı müsteşriklerin bu haberleri kendilerine dayanak edinmesine neden olmuştur.⁵⁰ Onlara göre *rahmân* isminin Âramca, Süryânice ve özellikle İbrânice gibi Sâmi dillerinde kullanılması onun Arapça kökenli bir kelime olmadığını ve Yahûdîlik'ten alınan bir tanrı ismi olduğunu göstermektedir.⁵¹ Fakat *rahmân* isminin Arapça olmadığına dair getirilen deliller yeterli değildir.⁵² Çünkü bu ismin *rahîm* gibi, "*rahme*"den türetildiğini ve bu iki vasfın kökeninin Arapça olduğunu birçok dilci ispat etmiştir.⁵³ Ayrıca *rahmân* kelimesinin Arapça olmasına delil olabilecek bütün şartlar araştırmamızın "*er-Rahmân Kelimesinin Etimolojik Yapısı*" bölümünde ifade edildiği şekilde mevcuttur. Kelimeyle ilgili fiil şekilleri, çok sayıda isim ve mastar şekli, bir sonraki bölümde örnekleriyle bahsedeceğimiz Câhiliye devrinde kullanılışı bu deliller arasında sayılabilir.

Cahiliye Döneminde Kullanılmadığı İddiası

er-Rahmân isminin Araplar arasında yaygınlık kazanmasını Yahûdî ve Hristiyanların Araplarla birlikte yaşamasından itibaren başladığı, dolayısıyla bu ismin Câhiliye döneminde

⁴⁵ Bk. Meryem, 19/58, 96; el-Furkân, 25/63; Yâsîn, 36/11; Kâf, 50/31-33; el-Mülk, 67/29.

⁴⁶ Bk. er-R'ad, 13/30; Meryem, 19/45, 75, 78, 88, 90-92; el-Enbiyâ, 21/26, 36, 42; el-Furkân, 25/60; eş-Şu'arâ, 26/5; ez-Zuhruf, 43/17, 19-20, 33, 36, 81; el-Mülk, 67/20.

⁴⁷ Bk. Meryem 19/61, 69, 85, 87, 93; Tâhâ 20/108-109; el-Furkân 25/26; Yâsîn 36/52; en-Nebe' 78/37-38.

⁴⁸ Topaloğlu, "Rahmân".

⁴⁹ İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/59; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/56; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *Kitâbü İ'râbü selâssine sûre*, (b.y.: Matbaatü Dâri'l Kütübü'l-Mısıriyye, 1361/1941), 13; Ezherî, *Tezhîbü'l-luga*, "rhm", 5/33; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/104.

⁵⁰ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân* (Baroda: Oriental Institute - Gaekwad's Oriental Series, 1938), 79/140-141.

⁵¹ Jonas C. Greenfield, "Lh Rhmn'dan er-Rahmân'a İlahi Bir Sözü'n Kökeni", çev. Ertuğrul Döner – Savaş Menteş, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (Haziran 2022), 438-444.

⁵² Mustafa Çağrı, "Arap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 29 Şubat 2024).

⁵³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 3/224; Ebû Ubeyde Mamer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/21; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/152.

kullanılmadığı iddia edilmektedir.⁵⁴ Bu iddialarını temellendirmek amacıyla ortaya koydukları delilleri şu şekilde sıralamamız mümkündür.

a. Rivâyete göre Ebû Cehil (öl. 2/624) başta olmak üzere Mekke'nin bazı müşrikleri Rasûlullah'ın "Yâ Allah, Yâ Rahmân!" diye dua ettiğini işitince: "Muhammed, bizim birden çok tanrıya ibadetimizi yasaklıyor fakat kendisinin iki tanrıya ibadet etmesinde bir beis görmüyor." demişlerdir.⁵⁵

Bu iddiaya Kur'ân'ın, "De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur..."⁵⁶ âyeti⁵⁷ ve "(Ey Muhammed!)... Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka tanrı yoktur..."⁵⁸ âyetiyle cevap verdiğini söylemek mümkündür.

b. Kur'ân'ın "Onlara: Rahmân'a secde edin! Denildiği zaman: 'er-Rahmân da nedir!...'"⁵⁹ âyetindeki "er-Rahmân da nedir?" sorusundan hareket edilerek o dönemin müşrik Araplarının er-Rahmân vasfından habersiz olduğu, Arapçada böyle bir kelimenin kullanılmadığı iddia edilmiştir. Hatta D. B. Macdonald, Mordtmann ve Müller'in bu ismin İslâm'a Güney Arabistanlılardan geçtiğine dair görüşlerini nakleder.⁶⁰

Onların bu iddialarına cevap mahiyetinde birçok âyet delil gösterilebilir.⁶¹ Taberî (öl. 310/923) de Allah'a şirk koşanların "er-Rahmân da nedir?" biçimindeki ifadelerinden yola çıkılarak bu vasfın kökeninin Arapça dışında başka bir dile ait olduğunu söyleyenlerin görüşlerini şiddetle eleştirir ve görüşünü "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler o kitaptaki peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği gizlerler."⁶² âyetiyle delillendirir. Sonra da bu ismin Arapça olduğunu ve İslâm'dan önce de kullanıldığını ispat etmek için Cahiliyye döneminde yazılan aşâğıdaki şiirleri nakleder.

"عجلتم علينا عجلتينا عليكم ، وما يشأ الرحمن يعقد ويطلق"
"Acele ettiniz bize karşı biz de size. Çözer ya da bağlar Rahmân eğer dilerse."

"الا ضربت تلك الفتاة هجينا ، الا قضب الرحمن ربي يمينها"
*"Bu genç kız devesine vursaydı ya. Rahmân olan Rabbim de onun sağ elini koparsaydı ya."*⁶³

Aynı şekilde İslâm'dan önce ve milattan sonraki senelerde özellikle Arap yarımadasında ve daha çok Güney Arabistan'da bir *Rahmân inancının* olduğu bilinmektedir. Hatta Mekke ehli Yemen ile irtibatlarından dolayı *Rahmân inancını* biliyorlar ve Allah'ı kastettiklerinde zaman zaman *rahmân* ismini kullanıyorlardı.⁶⁴ Muhtemelen bu inanç mensupları Hanifler olarak

⁵⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-arab kable'l-İslâm*, (b.y.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 11/40; Greenfield, "Lh Rhmn'dan er-Rahmân'a", 444.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 10/342; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/128; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/700; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/3214.

⁵⁶ el-İsrâ, 17/110.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/580.

⁵⁸ er-Ra'd 13/30.

⁵⁹ el-Furkân 25/60.

⁶⁰ D. B. Macdonald, "Allah", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978), 1/364.

⁶¹ Bk. el-İsrâ 17/110; er-Ra'd 13/30.

⁶² el-Bakara 2/146.

⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/131.

⁶⁴ Çağrı, "Arap".

bilinen insanlardı.⁶⁵ *er-Rahmân* isminin tanrı ismi olarak kullanıldığı ve cahiliyye dönemi şiirlerinde sık sık bu isme yer verildiği de bilinmektedir.⁶⁶ Ayrıca Câhiliye dönemi Arap kavimlerine ait bazı telbiyelerde Allah ismiyle beraber aynı anlama gelen *rahmân* isminin söylendiği görülmektedir.⁶⁷

c. *er-Rahmân* isminin Câhiliyyede kullanılmadığına dair değerlendirilen bir başka hadise ise sahâbeden Abdurrahmân b. Avf (öl. 32/652) ile müşrik Ümeyye b. Halef (öl. 2/624) arasında geçmiştir. Bu ikisi arasında Mekke'de iken bir dostluk vardır. Abdurrahmân Medine'ye hicret ettikten sonra Ümeyye'ye bir mektup yazarak ondan mallarını ve akrabalarını korumasını ister. Buna karşılık kendisinin de Ümeyye'nin Medine'deki mallarını ve yakınlarını koruyacağını bildirir. Mektubun altına da imza olarak "عبد الرحمن" "Abdurrahmân" yazar ve böylece *er-Rahmân* ismini zikreder. Ümeyye de "Ben er-Rahmân'ı tanımam; bana Cahiliyedeki adıyla yaz." der ve o da "عبد عمرو" şeklinde eski adını yazar.⁶⁸

Sahabenin yaptığı her işte Resulullâh'ın davranışlarını örnek aldığı, ahlakını ona benzetmeye çalıştığı bilinmektedir. Abdurrahmân'ın mektubunda adını yazış şeklinin de böyle bir davranıştan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber İslâm'ın ilk zamanlarında yazdırdıklarına Cahiliye Araplarının yazdıkları gibi "Bismikellâhümme" diye yazdırırdı. Fakat en-Neml sûresi'nin "Mektup Süleyman'dandır. Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."⁶⁹ âyeti indikten sonra "Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm" şeklinde yazdırmaya başlamıştı.⁷⁰

İslâm'ın ilk dönemleri göz önüne alındığında Ümmeye'nin şahsında diğer müşriklerin *rahmân* ismine yönelik buna benzer tavırlarının nedeni olarak Allah'ı gerçekten bilmedikleri ya da Allah'ı bildikleri halde inkâr ettikleri veyahut da Allah'ı kabul etseler de *rahmân* isminin O'nun ismi olduğunu bilmedikleri ileri sürülebilir.⁷¹ Kur'ân'ın bize bildirdiğine göre, bu ihtimallerin ilk ikisinin olması mümkün değildir. Cahiliyyede yazılan şiirler de bizim bu bilgiye ulaşmamızı rahatlıkla sağlamaktadır.⁷² Kur'ân'ın ifadelerine göre onların aslından çok uzak olsa da Allah inancından haberdar oldukları bilinmektedir.⁷³ O halde geriye üçüncü ihtimal yani; *rahmânın* Allah'a ait bir vasıf olduğundan habersiz olmaları kalıyor ki çoğu müfessir de bu görüştedir.⁷⁴ Fakat Kur'ân, *rahmân* ismiyle kastedilenin Allah olduğunu açıkça bildirmektedir.⁷⁵ Ayrıca bu isim Mekke'de inen sûrelerde çokça geçmektedir. Meselâ, Mekkî bir sûre olan Mülk sûresinde *rahmân* ismi dört defa zikredilmektedir.⁷⁶

⁶⁵ Mehmet Paçacı, *İslâm'a Giriş -Evrensel Mesajlar-*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 375.

⁶⁶ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 29 Şubat 2024).

⁶⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Muhammed Sâdık Bahrülülûm, (Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964), 225-226; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-arab*, 11/40, 377.

⁶⁸ Buhârî, "Vekâle", 2 (No. 2301).

⁶⁹ en-Neml 27/30.

⁷⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *Tefsîru Abdü'r-rezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 2/476; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-'Atiyye, Muhsin Harâba, Vefâ Takıyyüddîn, (Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995), 1/216; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/92, 10/343.

⁷¹ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, 65.

⁷² Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 119–152.

⁷³ el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/3, 38.

⁷⁴ Polater, *Kur'ân'da Rahmet*, 66.

⁷⁵ er-R'ad 13/30; el-İsrâ 17/110.

⁷⁶ el-Mülk 67/3, 19, 20, 29.

d. *er-Rahmân* ismine yönelik bir diğer itiraz Hudeybiye Antlaşması (6/628) esnasında gerçekleşir. Resulullâh müşriklerle yaptığı antlaşmanın başına “Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm” yazılmasını emreder. Onların delegeşi Süheyl b. Amr (öl. 18/639) bu cümleye itiraz eder ve: “Biz Allah'ı biliyoruz. Rahmânın ne olduğunu bilmiyoruz. Rahmân olarak tanıdığımız sadece Yemâme'nin efendisi Müseylimetü'l-Kezzâb'tır. Fakat vaktiyle senin de yazdığının gibi “Bismikellahümme” yaz der. Bunun üzerine Hz. Peygamber de antlaşmayı onların isteği doğrultusunda yazdırır.⁷⁷

Süheyl'in Hudeybiye'deki tavrı başta olmak üzere müşriklerin *rahmân* ismine karşı duydukları tepkinin bilgisizliklerinden olmadığı açıktır. Çünkü onların en azından Yemâme'nin Rahmân'ı adında bildikleri bir sahte peygamberden haberleri vardır. Dolayısıyla onların *rahmân* ismine karşı geliştirdikleri tepkinin nedeni olarak İslâm'a duydukları nefret ve karşılarında yeni bir devletin teşekkül etmesinden dolayı birtakım çıkarlarının ellerinden gitmesi korkusundan ileri geldiği söylenebilir. Aynı zamanda onun bu tepkisi devletlerin birbirlerine uyguladıkları ambargoya veya devletlerden birinin diğerini resmen tanıyıp tanımamasına benzetilebilir. Ancak bir devletin diğeri tarafından resmî olarak tanınmaması o devletin yok olduğunu göstermez. Devlet gerçekte vardır fakat resmen tanınmamaktadır. Buradan hareketle Süheyl'in tavrı değerlendirildiğinde onların hem *rahmân* ismini tanıdıkları hem de ne anlama geldiğini açıkça bildikleri sonucu çıkarılabilir.

Müşriklerin *er-Rahmân*'ı tanımadıklarını söylemeleri Türklerin Müslüman olduktan sonra tanrı ismine karşı geliştirdikleri tepkiye de benzetilebilir. Allah ismi yerine hudâ ve tanrı isimlerinin kullanılmasında bir mahzur yoktur ve herhangi bir ihtilafa da yol açmamaktadır.⁷⁸ Fakat Türkler İslâm olmadan önce yüce varlığı tavsif etmek için kullandıkları tanrı ismini⁷⁹ müslüman olduktan sonra kullanmayı adeta bırakarak, “Allah” ismini söylemeyi benimsediler. Ancak bu durumun önemli bir psiko-sosyal temeli vardır. Şimdi Türk olduğu halde tanrı tabirini kullanan olduğu gibi bu kelimeyi kullanmaktan çekinen yani tanımamazlıktan gelenler vardır. Bu duruma bakarak Türklerin tanrıyı bilmediğini ve bu ismin Türkçe olmadığını iddia etmek ne kadar yanlışsa, dönemin müşriklerinin *er-Rahmân*'ı tanımadıklarını söylemek ve onun Arapça olmadığını iddia etmek de o kadar yanlış olsa gerektir. Dolayısıyla Kureyşlilerin *rahmân* ismini tanımadıklarını söylemeleri onun Arapça olmadığı anlamına gelmeyecek ve bu konuyu yanlış yorumlayan birçok oryantalistin önemli tutamaklarından biri de ortadan kalkmış olacaktır.

Belli Bir Döneme (İkinci Mekke Devresi) Ait Olduğu İddiası

İslâmî gelenekte Kurân sureleri Mekke ve Medine biçiminde sınıflandırılırken Alman şarkiyatçısı Nöldeke (öl. 1930),⁸⁰ Schwally (öl. 1919),⁸¹ Blachere (öl. 1973)⁸² ve Henri Lammens⁸³

⁷⁷ Buhârî, “Şurût”, 15 (No.2731); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*,16/446; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/41-42.

⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 5/113.

⁷⁹ Hayrettin İhsan Erkoç, “Türklerin İslâmiyete Geçiş Sürecinde Tanrı ve Allah Algıları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58/1 (2018), 302-305.

⁸⁰ Bk. Hilal Görgün, “Nöldeke, Teodor”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 26 Şubat 2024).

⁸¹ Bk. Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiülevvel-4 Rebiülevvel Arası)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 31, 121.

⁸² Bk. Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Blachere, Regis” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 26 Şubat 2024).

⁸³ Ahmet Kavas, “Lammens, Henri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Mart 2024); Abdülaziz Hatip, *Kur'ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1997), 189.

gibi müsteşrikler özellikle Mekke’de inen sûreleri üç ve daha fazla döneme ayırırlar. Bu isimlerin her biri âyet ve sûre tertibiyle ilgili kaleme aldıkları eserlerde birbirinden farklı öneriler sunarlar.⁸⁴ Nöldeke sadece bu konuda değil âyet ve sûrelerin tertibi başta olmak üzere Kur’ân’ın toplanmasıyla ilgili nakledilen rivâyetler konusunda da şüpheler olduğunu iddia eder.⁸⁵

Regis Blachere ise Kur’ân vahyinin Mekke dönemini üç, Medine dönemini bir olmak üzere dörde ayırmıştır. İslâm’ın tebliğ şekli ve mahiyetiyle Resulullâh’ın dîn tecrübesinin gidişatında benzerlikler olduğunu söyleyerek Kitab-ı Mukaddes metinleriyle ilgili batıdaki bazı metot ve teknikleri Kur’ân metnine tatbik etmeye çalışmıştır.⁸⁶

Kur’ân tarihiyle ilgili Nöldeke ve Blachere’in çalışmalarını esas alan diğer müsteşrikler de eserlerini onların görüşlerini temel alarak yapılandırmışlar, Kur’ân’ın indiği zaman ve mekânların etkisini ileri sürerek onun ilâhîliği konusunda şüphe uyandırmaya çalışmışlardır.⁸⁷ Bu çerçevede *rahmân* vasfının ikinci Mekke dönemine ait bir tanrı ismi olduğunu kesinleştirmeye çalışmışlardır.⁸⁸ Bu iddiayı o kadar ileri götürmüşlerdir ki Hz. Muhammed’in, getirdiği dinin tanrısına isim vermekte mütereddit olduğunu, Kur’ân’ın tanrısının, kendisini birinci Mekke devresinde “Rabb”, ikinci Mekke devresinde “Rahmân”, üçüncü Mekke devresinde “Allah” diye isimlendirdiğini dillendirmişlerdir. Bu görüşlerini de İslâm öncesinde Yemâme civarında Yahûdi-Hristiyan geleneğini sürdüren ve Rahmân inancına mensup bir cemaatin bulunduğu dayandırmışlar ve Hz. Muhammed’in Kur’ân’ı bunlardan kopya ettiğini iddia etmişlerdir.⁸⁹

Onların ikinci Mekke devresi şeklinde ifade ettikleri dönem Müslümanların çok büyük sıkıntılara maruz kaldıkları 616–619 yıllarını kapsamaktadır.⁹⁰ İddialarına göre Müslümanlar bu sıkıntılı zamanlarda sığınacak bir kapı, kendilerini emniyete alacak bir yol aramaktadırlar. Bunun için de *rahmân* ismini devreye sokmuşlar bu ismi kullanarak Yahudilere ve Hristiyanlara yaklaşmaya çalışmışlardır. Böylece Mekke’de ayrı bir öğretim metodu benimsemişlerdir.⁹¹

Rahmân isminin ikinci Mekke devresine ait olduğuna yönelik iddialara muhatap olan âyetlerin İslâmî nüzûl sırası ile bu iddiaları ortaya atan müsteşriklerin kabul ettiği surelerin nüzûl sırası karşılaştırmalı olarak incelendiğinde onların sadece İslâmî nüzûl sıralamasıyla değil birbirleriyle de çelişen sıralamalar ortaya koydukları görülmektedir.

er-Rahmân isminin geçtiği âyetlerin İslâmî rivâyete ve bazı oryantalistlere göre nüzûl ve tertip sırası aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁹²

⁸⁴ Gözeler, *Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, 38.

⁸⁵ Görgün, “Nöldeke, Teodor”, (Erişim 26 Şubat 2024).

⁸⁶ Gözeler, *Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, 127-133; Nuhoğlu, “Blachere, Regis”.

⁸⁷ Abdüzaziz Hatip, *Kur’ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1997), 187.

⁸⁸ Regis Blachere (1900-1973), *Le Coran: Traduction Nouvelle*, 2 tome, (Paris: Librairie Orientale et Americaine, 1949-1951), 2/352, 3/713; Greenfield, “Lh Rhmn’dan er-Rahmân’a”, 438.

⁸⁹ Robert Caspar, “La Foi Selon le Coran”, *Proche-Orient Chretien Dergisi*, 18 (1968), 20-23.; Par Jaques Jomier, “Le nom divin al-rahmân”, *Melanges Louis Massignon*, Damascus 1957, 2/360-381; Süleyman Ateş, *İslâm’a İtirazlar ve Kur’ân-Kerîm’den Cevaplar*, (Ankara: Kılıç Yayınları, 1971), 78.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, (Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/828; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), 113–114.

⁹¹ Jomier, “Le nom divin al-rahmân”, 2/361-381.

⁹² Mahmut Ramyar, *Târîh-i Kur’ân*, (Tahran: Müessesese-i İntişârât-ı Emir Kebir, 1384), 670-699.

Tertip Sıra No. İslâmî	er-Rahmân İsmi'nin Geçtiği Sûre Adı	er-Rahmân İsmi'nin Geçtiği Âyet No.	Nüzûl Sıra No. İslâmî	Nüzûl Sıra No. Nöldeke	Nüzûl Sıra No. Grimme	Nüzûl Sıra No. Blachere
1	el-Fâtiha	1, 3.	5	48	79	45
13	er-Ra'd	30.	96	90	84	90
17	el-İsrâ	110.	50	67	82	72
19	Meryem	18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96.	44	58	78	58
20	Tâhâ	5, 90, 108, 109.	45	55	74	55
21	el-Enbiyâ	26, 36, 42, 112.	73	65	77	65
25	el-Furkân	26, 59, 60, 60, 63.	42	66	73	66
26	eş-Şuarâ	5.	47	56	71	56
27	en-Neml	30.	48	68	70	67
36	Yâsîn	11, 15, 23, 52.	41	60	61	60
43	ez-Zuhruf	17, 18, 20, 33, 36, 45, 81.	63	61	76	61
50	Kâf	33.	34	54	47	54
67	el-Mülk	3, 19, 20, 29, 78, 37.	77	63	66	63
78	en-Nebe	37, 38.	80	33	30	26
2	el-Bakara*	163.	87	91	93	91
55	er-Rahmân*	1.	97	43	42	28
59	el-Haşr*	22.	101	102	99	102

*İşareti sûrenin İslâmî rivâyete göre Medenî olduğunu gösterir.

Kur'ân sûrelerinin teşrî zamanını anlamak için âyetlerin nüzûl sırasını bilmek önemlidir. Fakat Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı belli bir sıralamaya dikkat ederek yazdırıp bunu bir vazife olarak müslümanlara verdiği dair elimizde ne kesin bir bilgi ne de kesin bir nüzûl sıralaması vardır. Diğer taraftan sûrelerin bir seferde nazil olmaması, bazı âyetlerin Kur'ân vahyinin herhangi döneminde bulunduğu sûreye sonradan eklenmesi gibi meseleler kesin bir nüzûl sırası oluşturmakta güçlükler doğurmuştur. Elimizdeki Mushaf'taki âyet ya da sûrelerin sıralaması ise

Resulullâh'a Cebrail'in işaret etmesiyle oluşturulmuştur.⁹³ Sûrelerin ve âyetlerin kesin nüzûl tarihi konusundaki bu bilinmezliklere rağmen yukarıdaki tablo incelendiğinde *rahmân* isminin hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde kullanıldığı görülür. Bu bilgi bize vahyin her döneminde Allah Teâlâ'nın bu isimle kullarına hitab ettiğini, bu ismi belli bir döneme has biçimde kullanmadığını gösterir.

Özel İsim Olarak Kullanıldığı İddiası

er-Rahmân ismiyle ilgili diğer iddia farklı bir tanrıdan bahsediliyormuş gibi özel isim şeklinde kullanıldığıdır.⁹⁴

er-Rahmân ismi Kur'ân'da Allah Teâlâ'ya has bir isim olarak kullanılmıştır. Böyle olmakla beraber Kur'ân'ın altı yerinde *er-Rahmân* ismi yine O'nu vafeden bir sıfat olarak da kullanılmıştır.⁹⁵ Üstelik bu vasfın özel isim biçiminde kullanılması Allah'tan başka farklı bir tanrının kastedilmiş olduğunu göstermez. Zira Kur'ân'da sadece Allah Teâlâ'yı vafeden başka isimler de vardır. Meselâ: Gafûrin rahîm,⁹⁶ Rabbü'l-'alemîn,⁹⁷ el-Hayyü'l-kayyûm,⁹⁸ 'Alimü'l-gaybi ve's-şehâde,⁹⁹ Hakîmin habîr,¹⁰⁰ Habîr¹⁰¹ gibi birçok isim hep özel isim durumundadır.

Yaratılmışlar Hakkında Kullanılmadığı İddiası

Kur'ân'da *er-Rahmân* isminin yaratılmışlarla ilgili kullanılmaması iddiası da¹⁰² tutarlı görünmemektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın mahlûkâtla ilgili olmayan ve sadece kendi zatını ilgilendiren başka birçok sıfatı vardır. Meselâ, "Hâlik,¹⁰³ Rezzâk,¹⁰⁴ Vehhâb,¹⁰⁵ Vekîl,¹⁰⁶ Gafûr¹⁰⁷" gibi isimler de yaratılmışlar hakkında kullanılmamıştır. Ayrıca Kur'ân'da *Rahmân* ve Allah isimleri aynı fiilin faili şeklinde de kullanılmıştır. Meselâ, "arşa istivâ" fiili iki âyette *Rahmân* ismine¹⁰⁸, beş âyette Allah ismine nispet edilir.¹⁰⁹ Aynı şekilde "kuşların havada tutulmasının" hem *Rahmân*¹¹⁰ hem de Allah¹¹¹ ismiyle beraber zikredildiği görülür. *Rahmân* ve Allah isimlerinin bu biçimde kullanımı bahsedilen fiillerin faillerinin farklı olduğunu göstermez. Hatta bu kullanım Allah

⁹³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/247, 346-347; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (b.y. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974), 1/214-217.

⁹⁴ Jomier, "Le nom divin al-rahmân", 2/361-381.

⁹⁵ el-Fâtîha 1/1, 3; el-Bakara 2/163; en-Neml 27/30; en-Nebe' 78/37; el-Haşr 59/22.

⁹⁶ Fussilet 41/32.

⁹⁷ el-Vâkıa 56/80; Yûnus 10/37; el-Bakara 2/131.

⁹⁸ Tâhâ 20/111.

⁹⁹ et-Tevbe 9/94, 105; es-Sâf 62/8.

¹⁰⁰ Hûd 11/1.

¹⁰¹ Fâtır 35/14.

¹⁰² Jomier, "Le nom divin al-rahmân", 2/361-381

¹⁰³ el-En'âm 6/102; er-R'ad 13/16; el-Hicr 15/28; Fâtır 35/3; Sâd 38/71; ez-Zümer 39/62; el-Mü'min 40/62; el-Haşr 59/24.

¹⁰⁴ ez-Zâriyât 51/58.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/8; Sâd 38/9, 35.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/173; el-En'âm 6/102; Yûsuf 12/66; el-Kasas 28/28; ez-Zümer 39/62.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/173, 172, 192, 199, 218, 225, 226, 235; diğerleri için bkz. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, "gfr", 636-637.

¹⁰⁸ Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59.

¹⁰⁹ el-Ârâf 7/54; Yûnus 10/3; er-R'ad 13/2; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

¹¹⁰ el-Mülk 67/19.

¹¹¹ en-Nahl 16/79.

hakkında birden fazla özel isim kullanmanın mümkün olduğu anlamına gelir. Ayrıca bazı isimlerin yaratılmışlar hakkında kullanılmaması birden fazla tanrıdan söz edildiğini değil Allah'ın ulûhiyet ve rubûbiyetinin boyutlarının sınırsız olduğunu, akılların ise bu durumu idrak etmekten yoksun kaldığını gösterir.

Yalnız Başına Kullanıldığı İddiası

er-Rahmân isminin Kur'an'da yalnız başına kullanılması, Allah'ın başka bir isimle beraber kullanılmamasından da farklı neticeler çıkarılmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle Kur'an'ın beşer kaynaklı bir kitap olduğu, Hz. Peygamber'in kendisine birtakım destekçiler bulmak için Kur'an'da bu kullanımı tercih ettiği söylenmiştir.¹¹²

er-Rahmân isminin tek başına kullanılmasının nedeni onun Allah Teâlâ'ya ait özel bir isim olduğundan dolayıdır. Bu kullanımdan dolayı da bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Kur'an'da sadece *Rahmân* ismi değil Vekîl,¹¹³ Şehîd,¹¹⁴ Muhîr¹¹⁵ gibi daha birçok isim tek başına kullanılmıştır.

Ehl-i Kitapla İlgili Kullanıldığı İddiası

Bazı oryantalistler *rahmân* isminin olduğu âyetlerde İncil'den alınmış kıssalara ve Hz. İsa'dan bahsedilen pasajlara yer verildiğini ve her zaman Ehl-i kitap atmosferinin olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle Mekke döneminde Yahudi ve Hristiyanlara dokunulmadığı, onların hoş tutulmaya çalışıldığı hatta yeni dinin Medine'de müstakil bir din haline getirildiği ileri sürülmüştür.¹¹⁶

Bazı Yahûdî âlimlerinin Tevrat'ta *rahmân* isminden çokça bahsedildiği halde Kur'an'da niçin bahsedilmediğini sormalarından sonra "De ki: "Rabbini Allah diye çağırırsanız Rahman diye çağırırsanız nihayetinde en güzel isimler O'nundur..."¹¹⁷ âyetinin indiğini aktaran bazı rivâyetleri de delil kabul ederek *rahmân* isminin Kur'an'da Yahûdilerin itirazlarından sonra kullanılmaya başlandığı iddia edilmiştir.¹¹⁸

Bahsedilen âyetin iniş sebebi olarak birkaç farklı olay anlatılır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'in teheccüt namazı kılarken "Yâ Rahmân! Yâ Rahîm!" şeklinde yaptığı duayı bir müşriğin işittiği ve "Muhammed nasıl oluyor da Yemâme'nin Rahmân'ına dua ediyor" dediği ve bu durumu açıklamak için ilgili âyetin indiği nakledilir.¹¹⁹ Yine âyetin iniş sebebinin Hz. Peygamber'e "Mektup Süleyman'dan gelmiştir. O, 'Bismillahirrahmânirrahîm' diye başlamaktadır..."¹²⁰ âyeti indikten sonra müşriklerin *rahîm* ismini biliyoruz fakat *Rahmân*'ın ne olduğunu bilmiyoruz demelerinden sonra indiğini aktaran haberler de vardır.¹²¹ Bahsedilen âyetin sebep-i nüzulü ile ilgili farklı rivâyetlerin olması Yahûdî ve Hristiyanların etkisinden dolayı *rahmân* isminin kullanılmaya başlandığı iddiasının geçersiz olduğunu göstermektedir.

¹¹² Jomier, "Le nom divin al-rahmân", 2/361-381.

¹¹³ el-İsrâ 17/2, 65, 68.

¹¹⁴ en-Nisâ 4/33, 79, 166; el-Mâide 5/117; Yûnus 10/29; er-R'ad 13/43; el-Hac 22/17.

¹¹⁵ el-Bakara 2/19; Âl-i İmrân 3/120; Hûd 11/92; Fussilet 41/54; el-Burûc 85/20.

¹¹⁶ Hatip, *İddialara Cevaplar*, 189.

¹¹⁷ el-İsrâ 17/110.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 10/343.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 10/343.

¹²⁰ en-Neml 27/30.

¹²¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 10/343.

Kur'ân'da İncillerdeki kıssalara benzer kıssalar vardır. Meselâ Kur'ân, Mekkî bir sûre olan Meryem sûresinde Hz. İsa'nın anne rahmine nasıl düştüğü, mucizevî doğumu, Hz. İsa'nın mahiyeti gibi konuları ayrıntısıyla haber verir. Fakat Kur'ân ile İncillerdeki kıssalarda verilen bilgiler bazı noktalarda birbirinden ayrılır. Kur'ân, hem Mekkî olan bu sûrede¹²² hem de Medenî sûrelerin birçok âyetinde¹²³ Hz. İsa'yı "Meryem oğlu İsa" şeklinde nitelendirir. Soyunun da annesi Hz. Meryem ve onun babası İmrân yoluyla Nuh'tan ve onun zürriyetinden geldiğini belirtir.¹²⁴ İnciller ise Hz. İsa'nın biyolojik olarak babası olmadığı halde ona Meryem'in kocası Yusuf'tan yukarıya doğru baba tarafından soy kütüğü izafe eder.¹²⁵

Kur'ân, Meryem sûresinde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı bir hurma ağacına dayanarak doğurduğunu, doğum esnasında Hz. Meryem'in aşağı tarafında bir su kaynağı oluşturulduğunu haber verir.¹²⁶ Oysa İncillerde bu konuda da farklı bilgiler vardır. Meselâ İncillere göre Meryem İsa'yı bir ahırda doğurmuştur.¹²⁷ Başka bir yerde ise bir mağarada doğurduğu söylenir.¹²⁸

Bu ifadeler Resulullâh'ın Ehl-i kitaba yaklaşma gibi bir fikrinin olmadığını ortaya koyar. Şayet böyle bir amacı olsaydı en azından Hz. İsa'dan söz edilirken başka bir lakap kullanmaz, ondan İncillerde olduğu gibi bahsedebilirdi. Ayrıca Hristiyanları hoş tutmaya çalışan birinin Hz. İsa'nın soy kütüğü konusunda da İncilleri kopyalaması beklenirdi. Fakat Kur'ân vasıtasıyla Hz. Peygamber İncillerden farklı bilgiler vermiş ve onların bilgilerini reddetmiştir. Ayrıca son yıllarda yapılan araştırmalar İncil metinleriyle Eski Ahid metinlerinin bilim açısından reddedilir nitelikte olduğunu göstermektedir.¹²⁹

Ehl-i kitaba yaklaşılmaya çalışan birinin asla onları tehdit etmemesi ve onlara karşı cephe almaması gerekir. Oysaki Mekkî bir sûre olan en-Nahl suresinde açıkça Ehl-i kitabı tehdit vardır.¹³⁰

Bütün bunlara ilaveten *rahmân* isminin olduğu her yerde Ehl-i kitap atmosferinden söz etmek mümkün değildir. Meselâ Yâsîn,¹³¹ ez-Zuhruf¹³² ve Kâf¹³³ gibi Mekkî surelerin *er-Rahmân* isminin geçtiği âyetlerinde Ehl-i kitaptan bahsedilmemiştir. Ayrıca Kur'ân Hz. İsa'nın zaman zaman Allah ismini kullanarak Hristiyanlara seslendiğini bildirmekte ve böylece Ehl-i kitaptan her bahsedildiğinde *rahmân* isminin kullanılması zorunluluğunun olmadığını göstermektedir.¹³⁴ Hz. Peygamber gerçekten Ehl-i kitaptan etkilenseydi Kur'ân'ın ortaya koyduğu gerçekleri önce onların kabul etmesi gerekirdi. Oysa Hz. Peygamber ile ortaya konulan yeni dinin kuralları o zamana kadar ya bilinmemekteydi ya da bilinse bile uygulanmamaktaydı.

¹²² Meryem, 19/34.

¹²³ el-Bakara 2/87, 253; Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157, 171; el-Mâide 5/46, 78, 110, 112, 114, 116; el-Hadîd 57/27; es-Sâf 61/6, 14.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/33.

¹²⁵ *Kitabı Mukaddes*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2016), Mat.1:1–16; Luk.3:23–38.

¹²⁶ Meryem, 19/23–25.

¹²⁷ Luk.2:1–7.

¹²⁸ Ömer Faruk Harman, "İsa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Mart 2024).

¹²⁹ Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*, çev. Mehmet Ali Sönmez, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998), 329.

¹³⁰ en-Nahl 16/63.

¹³¹ Bk. Yâsîn 36/11.

¹³² Bk. Ez-Zuhruf 43/17, 19, 20, 33, 36.

¹³³ Bk. Kâf 50/33.

¹³⁴ ez-Zuhruf 43/63–64.

Bazı Yahûdî-Hristiyan Kavramlarının ve Uhrevî Konuların er-Rahmân İsmiyle Kullanıldığı İddiası

er-Rahmân isminin başka bir tanrıyı ifade ettiğini söyleyenler “altı günde yaratma, yedi gök, arş” gibi bazı Yahudî-Hristiyan kavramlarının Kur'ân'da bu isimle beraber anıldığını, ayrıca “Sûr, Cehennem, Adn Cenneti” gibi âhiretle ilgili konuların *rahmân* isminin geçtiği birkaç sûrede bulunduğunu iddia etmektedirler.¹³⁵

er-Rahmân ismiyle beraber bu kavramlar Kur'ân'da zikredilmiştir.¹³⁶ Fakat zikredilen kavramlardan sadece *rahmân* ismiyle değil Allah ismiyle beraber de bahsedilmiştir ve Kur'ân'da bu şekilde kullanımın daha fazla olduğu görülür. Meselâ, arş,¹³⁷ altı günde yaratma¹³⁸ ve yedi gök¹³⁹ ifadeleri Allah ismiyle de anılmıştır.

Kur'ân'da “Sûr, Cehennem, Adn Cenneti” gibi âhiretle ilgili konular anlatılırken *rahmân* ismi kullanılmıştır.¹⁴⁰ Fakat Sûr,¹⁴¹ Cehennem,¹⁴² Adn Cenneti¹⁴³ gibi kavramlar Allah ismiyle beraber de kullanılmıştır. Hatta denilebilir ki bu konular *rahmân* isminden daha fazla Allah ismi kullanılarak anlatılmıştır.

Dinin ve Mensuplarının Prensipleri Anlatılırken Kullanıldığı İddiası

Müsteşrikler, Kur'ân'ın Müslümanları Rahmân'ın kulları anlamına gelen “ibadürrahmân” tamlamasıyla vasıflandıran âyetinden¹⁴⁴ yola çıkarak özellikle ilk Müslümanların bu şekilde vasıflandırıldığını, yeni dînin prensiplerinin *rahmân* isminin kullanıldığı bu âyet ve devamında ortaya çıktığını, Müslümanların genel ahlâk kurallarının ve örnek mü'minin vasıflarının bu bölümde yer aldığını iddia etmektedirler. Buradan hareketle ilk müslümanlara farklı bir hitap tarzı benimsendiğini ve yine Kur'ân'ın beşer kaynaklı olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁴⁵

Bahsedilen âyette Allah Teâlâ *Rahmân'ın* kullarının yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüdüklerini birtakım cahiller kendilerine sataştığında onları muhatap almadıklarını ve “selâm!” deyip geçtiklerini söyler.¹⁴⁶ Bu âyeti takip eden âyetlerden¹⁴⁷ yukarıdaki iddiaların tutarsızlığını rahatlıkla çıkarmak mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ aynı surenin 64 ve 65. âyetlerinde kendisinden Rab ismiyle, 68. âyetinde de iki defa Allah ismiyle bahsetmektedir.

Sonuç olarak Kur'ân *rahmân* vasfından yola çıkarak ilk dönem Müslümanlarına farklı bir şekilde hitap etmemiş; onlara özel bir uygulamada bulunmamış, belli bir kesime yaklaşmak ümidiyle âyetlerini sıralamamıştır.

¹³⁵ Jomier, “Le nom divin al-rahmân”, 2/361-381.

¹³⁶ el-Mülk 67/3; el-Furkân 25/59; el-Bakara 2/163-164.

¹³⁷ el-Mü'minûn 23/116; en-Neml 27/26;

¹³⁸ el-Ârâf 7/54; Yûnus 10/3; es-Secde 32/4.

¹³⁹ el-İsrâ 17/44; el-Bakara 2/29.

¹⁴⁰ Meryem 19/61, 85, 87, 93; Tâhâ 20/108-109; el-Furkân 25/26; Yâsîn 36/52; en-Nebe' 78/37-38.

¹⁴¹ en-Neml 27/87; el-En'am 6/73; Kâf 50/21.

¹⁴² el-İsrâ 17/39; el-Enbiyâ 21/98; el-Cin 72/23.

¹⁴³ et-Tevbe 9/72; er-R'ad 13/23; en-Nahl 16/31; el-Kehf 18/31; es-Sâf 61/12.

¹⁴⁴ el-Furkân 25/63.

¹⁴⁵ Jomier, “Le nom divin al-rahmân”, 2/361-381.

¹⁴⁶ Bk. el-Furkân 25/63.

¹⁴⁷ Bk. el-Furkân 25/64-65, 68.

Sonuç

Araştırmamız neticesinde *rahmân* isminin “rhm” kökünden türediği, iddia edildiği gibi yabancı kökenli olmadığı ve Allah’ın ikinci özel ismi olarak Kur’ân’da kullanıldığı tespit edilmiştir.

er-Rahmân vasfının anlamı konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bununla beraber bu vasıfla ilgili olarak “Cenâb-ı Hak’ın bu dünyada yarattığı mü’min ya da kâfir tüm insanlardan ve bütün varlıklardan, rahmetini, lütfunu ve nimetlerini asla esirgemeyen” şeklindeki anlamının daha yaygın kullanıldığı görülmüştür. Fakat Kur’ân’da bu ismin kullanıldığı âyetler göz önüne alındığında bu mananın kesinlik ifade etmediği anlaşılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatlarının kullanıldıkları yerlerdeki bağlamına göre belirgin etkileri ve kendilerine ait husûsî birtakım kullanımları vardır. Dolayısıyla bu isim ve sıfatları belli bir zamanın öncesi veya sonrası şeklinde sınırlandırmak mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu isme “başlangıçta, sonda, ezelde, ebediyette sonsuz rahmet sahibi olan Allah Teâlâ’nın, zamandan ve mekândan münezze olarak âlemlerdeki tüm mahlûkata ilâhî rahmetiyle muamele etmesi, onlara sonsuz nimetlerini, iyilik, güzellik ve bağışlarını saçmasıdır.” biçiminde mana verilebilir.

Cenâb-ı Hak bu vasfın bulunduğu âyetlerde çok farklı konular ekseninde kullarına hitap etmiştir. Bu hitapların konusu ne olursa olsun ana teması O’nun rahmetinin ifade edilmesidir. Bu ismin kullanıldığı bütün âyetler *rahmân* isminin muhtevasında yer alan şefkat, rahmet ve merhamet anlamlarına uygundur.

er-Rahmân vasfının kullanıldığı âyetler nüzûl sırasına göre değerlendirildiğinde Allah Teâlâ’nın kendisini bütün vahiy süreci içerisinde belli aralıklarla bu sıfatla tavsif ettiği görülmüştür. Ancak Kur’ân vahyinin nazil olmaya başlamasıyla beraber bu ismin Allah’a ait bir vasıf olup olmadığı ile ilgili farklı iddialar ileri sürülmüştür. İslâm’ın ilk döneminde yaşayan müşrikler başta olmak üzere çeşitli çevreler tarafından ortaya atılan bu iddiaların aslında İslâm’ın getirdiği tanrı anlayışına nefretten kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca İslâm aleyhtarları kendilerine tebliğ edilen yeni dinin sembollerine karşı sergiledikleri olumsuz tavrı *rahmân* ismine karşı da sürdürmüşlerdir. Çünkü bu isim ihtiva ettiği anlamlar açısından çok geniş bir perspektif sunmuş, *rahmân* vasfıyla muttasıf bir tanrının varlığı hazmedilememiştir.

Müslümanların bu ismi andığında, müşriklerin bu isme karşı verdikleri tepki, itiraz ve yerli yersiz çıkışlarını hareket noktası alan bazı oryantalistler akıl ve bilimle bağdaşmayan bir takım iddialar ortaya atmışlardır. Fakat bu iddiaların bilimsel olmaktan uzak ve etik kurallardan yoksun olduğu tespit edilmiştir. Onların ileri sürdükleri bu iddiaların hedefinde ise Kur’ân’ın bir beşer eliyle yazıldığına ispat edilmeye çalışılması böylece İslâm’ın ve mensuplarının karalanması fikrinin yattığı görülmüştür.

Kaynakça / References / المصادر

- Abdilbâkî, Muhammed Fuâd b. Sâlih el-Misrî. *el-Mu'cemu'l müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. b.y.: Dâru'l-Fiker, 1994.
- Kavas, Ahmet. "Lammens, Henri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lammens-henri>
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târihi'l-arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-messânî*. 16 Cilt. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Ateş, Süleyman. *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-Kerîm'den Cevaplar*. Ankara: Kılıç Yayınları, 2. Basım, 1971.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Esmâ' ve's-sifât*. thk. Abdullah b. Muhammed Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: el-Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Ârabî, 1418.
- Blachere, Regis. *Le Coran: Traduction Nouvelle*, 2 tome. Paris: Librairie Orientale et Americaine 1949-1951.
- Bucaille, Maurice. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*, çev. Mehmet Ali Sönmez. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr bin Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Caspar, Robert. "La Foi Selon le Coran", *Proche-Orient Chretien Dergisi*, 18, (1968). 20-34.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihah tâcü'l-luğa*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çağrıncı, Mustafa. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap4-islamdan-once-araplarda-din>
- Macdonald, D. B. "Allah". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/360-375. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Basım, 1978.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâtî'n-nâs*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Türklerin İslâmiyete Geçiş Sürecinde Tanrı ve Allah Algıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58/1 (2018), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153697>
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luga*. 8 Cilt. thk. Muhammed Avz Mer'ab. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1420.
- Görgün, Hilal. "Nöldeke, Teodor". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/noldeke-theodor>
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebiülevvel-4 Rebülevvel Arası)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim). *ed-Dürü'l-masûn fî 'ulûmî'l-kitâbi'l-meknûn*. 11 Cilt. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el- b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî (el-Fürhûdî). *Kitâbu'l-ayn*. thk. Mehdî el Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 5. Basım, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa1>
- Hatip, Abdüzaziz. *Kur'ân ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1997.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn Hâleveyh, Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. *Kitâbü İ'râbü selâssîne sûre*. b.y.: Matbaatü Dâri'l Kütübî'l-Mısıryyye, 1361/1941.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. 8 Cilt. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, Beyrût, 1414.
- İbn Vâzih, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 3 Cilt. thk. Muhammed Sâdik Bahrülülûm. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964.
- Jeffery, Arthur. *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*. 79 Cilt. Baroda: Oriental Institute - Gaekwad's Oriental Series, 1938.
- Jomier, Par Jacques. "Le nom divin al-rahmân", *Melanges Louis Massignon* 2 (1957), 361-381.
- Greenfield Jonas C. "Lh Rhmn'dan er-Rahmân'a İlahi Bir Sözü'n Kökeni". çev. Ertuğrul Döner – Savaş Menteş, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 Haziran 2022.

- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd b. Miskîn el-Herevî. *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-'Atiyye, Muhsin Harâba, Vefâ Takıyyüddîn. Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim el- 'Itfiyyiş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1384/1964.
- Mamer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Mehmed Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1381.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. 17 Cilt. thk. Ahmed Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Misrî. *Me'âni'l-Kur'ân*. 6 Cilt. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekketü'l-Mükerreme: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1409.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Blachere, Regis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/blachere-regis>
- Paçacı, Mehmet. *İslâm'a Giriş -Evrensel Mesajlar-*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Polater, Kadir. *Kur'ân'da Rahmet Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî. b.y.: Külliyyetü'l-Âdâb, 1420/1999.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem, Dâru's Şâmiye, 1412.
- Ramyar, Mahmut. *Târîh-i Kur'ân*. Tahran: Müesseset-i İntişârât-ı Emir Kebir, 1384.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'el-Himyerî. *Tefsîru Abdür-rezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fiker, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esma-i-husna>
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rahman>
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Esemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Tefsîru esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*. thk. Ahmed Yûsuf ed-Dakkâk. b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. 5 Cilt. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütüb'i'l-İlmiyye, 1407.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.